

УДК 342.922 : 346.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2025.2.1>

Баклан О. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін
Інституту права та суспільних відносин
Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»
ORCID: 0000-0002-1878-1349

ЩОДО ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ТА ЕКОЛОГІЧНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

ON THE PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE-LEGAL, ECONOMIC-LEGAL AND ENVIRONMENTAL-LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF ECONOMY AND ENTREPRENEURSHIP

У статті розглядаються теоретико-прикладні питання щодо оптимізації суспільних відносин у сфері економіки та підприємництва за допомогою запровадження та дотримання традиційних принципів адміністративно-правового, господарсько-правового та екологічно-правового спрямування.

Дослідження проводилося з урахуванням того, що сьогодні відновленню економіки України продовжують перешкоджати складна безпекова ситуація, нестача кваліфікованих працівників та російські обстріли енергоінфраструктури. До того ж, у 2023 крацим показникам відновлення ВВП сприяли низька база порівняння після падіння 2022 року та стрімке збільшення державних видатків, які у 2024 році вже скоріше є нормою воєнного часу [1]. Все це спонукає до досліджень щодо правового регулювання суспільних відносин у сфері економіки, її матеріальної основи – у сфері підприємництва зокрема.

У статті враховано, що тривалий час вітчизняною юридичною наукою, яка відводила принципам права роль винятково ідеологічної складової, не визнавався їхній безпосередній регулюючий вплив на суспільні відносини, що зрештою негативно вплинуло на розвиток національної правової науки. Нині це починають декларувати і науковці і державні діячі, говорячи, що надання нової якості принципам права посилить правову систему держави.

У статті безпосередньо аналізується роль принципів регулювання окремих секторів економіки та підприємництва, які разом із нормами права беруть участь у здійсненні регулятивної і правоохоронної функцій права. В дослідженні послідовно звертається увага, враховується і використовується зміст теоретико-прикладного тлумачення таких понять як: «принцип», «принцип управління», «принцип правового регулювання», «принцип державного управління». На протязі дослідження врахована і роль принципів права у процесі правозастосування стосовно функціонального підходу до побудови системи принципів права, на базі якого визначають дві взаємопов'язані групи принципів права, а саме: принципи, зміст яких становлять вимоги до механізму праворегулювання, і принципи, вимоги яких застосовуються безпосередньо до суспільних відносин, що є предметом такого регулювання.

Ключові слова: *принцип правового регулювання; механізм правового регулювання; адміністративно-правове регулювання; господарсько-правове регулювання; екологічно-правове регулювання; сфера економіки та підприємництва.*

The article considers theoretical and applied issues of optimizing public relations in the sphere of economy and entrepreneurship through the introduction and observance of traditional principles of administrative-legal, economic-legal and environmental-legal orientation.

The study was conducted taking into account the fact that today the recovery of Ukraine's economy continues to be hindered by the difficult security situation, the shortage of qualified workers, and russian shelling of energy infrastructure. In addition, in 2023, the best indicators of GDP recovery were facilitated by the low base of comparison after the fall in 2022 and the rapid increase in government spending, which in 2024 is already more likely to be the norm of wartime [1]. All this encourages research on the legal regulation of public relations in the sphere of economy, its material basis – in the sphere of entrepreneurship in particular.

The article takes into account that for a long time, domestic legal science, which assigned the principles of law the role of an exclusively ideological component, did not recognize their direct regulatory influence on social relations, which ultimately negatively affected the development of national legal science. Now both scientists and statesmen are beginning to declare this, saying that giving a new quality to the principles of law will strengthen the legal system of the state.

The article directly analyzes the role of the principles of regulation of individual sectors of the economy and entrepreneurship, which, together with the norms of law, participate in the implementation of the regulatory and law

enforcement functions of law. The study consistently draws attention, takes into account and uses the content of the theoretical and applied interpretation of such concepts as: "principle", "principle of management", "principle of legal regulation", "principle of public administration". During the study, the role of the principles of law in the process of law enforcement is also taken into account in relation to the functional approach to building a system of principles of law, on the basis of which two interrelated groups of principles of law are determined, namely: principles, the content of which constitute the requirements for the mechanism of legal regulation, and principles, the requirements of which are applied directly to social relations, which are the subject of such regulation.

Key words: *principle of legal regulation; mechanism of legal regulation; administrative and legal regulation; economic and legal regulation; environmental and legal regulation; sphere of economy and entrepreneurship.*

На початку відмітимо і відштовхнемося від того, що дефініція «принцип» походить від латинського слова «*principium*», що означає основні, найзагальніші, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу і соціальну сутність явища, його спрямування і найсуттєвіші властивості.

Відомий дослідник у царині принципів управління А. Файоль вважав [2], що кожне правило, адміністративний засіб, які зміцнюють соціальне утворення або полегшують його здійснення, мають бути серед принципів.

Безумовно, що принцип – це специфічне поняття, у якому міститься не стільки сама закономірність, відношення, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Принцип є фіксацією результатів наукового пізнання зі всіма наслідками [3].

Здійснюючи дослідження щодо правових принципів регулювання економіки та підприємництва, слід зазначити, що майже всі ці тлумачення є досить корисними та можуть бути використані у даної роботі. Беззаперечно, що принципи правового управління – важлива категорія як галузевих правових наук так і науки управління тощо. Принципи відображають сутність і реальність процесів публічного і правового управління. Вони є результатом узагальнення об'єктивних законів і закономірностей, притаманних їм рис і ознак. Принцип державно-правового управління як закономірність, відношення або взаємозв'язок суспільно-політичної природи та інших груп елементів державно-правового управління (системи онтологічних елементів), виражається у певному науковому положенні, переважно закріпленому правом, що застосовується в управлінській діяльності.

Розвиваючи подібні думки та погляди відома вітчизняна вчена О.П. Рябченко правильно підкреслює [4, с. 30], що принцип державного управління треба розглядати як закономірність, як відносини або взаємозв'язок суспільно-політичної природи та інших груп елементів державного управління, що знаходить власне вираження у певному науковому положенні, закріпленому нормою права. В управлінні основні положення – принципи застосовується в діяльності людей. Таким чином, доцільно виокремлення таких ознак державного управління як: закономірність, існування відносин та взаємозв'язок. Державне (з часом все частіше і частіше – публічне) управління може розглядатися і як закономірність

і, в той же час, є відносинами або взаємозв'язками. Виникає питання щодо доцільності такого тримірного уявлення про державне управління, кожен з аспектів якого існує окремо. Допомогає розв'язанню цього питання, на слухну думку О.П. Рябченко [4, с. 31], врахування того факту, що основу принципів повинен становити діалектичний закон розвитку.

Враховуючи вищезазначене, небезпідставно варто назвати принципом публічно-правового управління (зрозуміло, що визначаючи і використовуючи термін «публічно-правове» управління дещо збільшується предмет дослідження) об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між суб'єктом та об'єктом управління. Варто прийняти і ствердження, що характер взаємовідносин (незалежно від правової належності) між суб'єктом та об'єктом управління змінюється відповідно до змін форм державного устрою. Тому як справедливо вважає О.П. Рябченко, що принцип державного управління економікою – це об'єктивні, універсальні, необхідні закономірності взаємовідносин між керівним суб'єктом державного управління економікою та структурними елементами економіки, причому взаємовідносини мають характер відповідний до діючої форми державного устрою [4, с. 32]. Дані висновки цілком корисні для визначення і виокремлення як принципів адміністративно-правового, господарсько-правового, екологічно-правового (так і іншої правової належності) регулювання підприємництва в вітчизняній правовій системі.

Далі слід відмітити, що нині існує багато підходів до обґрунтованої систематизації принципів управління (регулювання тощо). Так, наприклад, Н.Р. Нижник [5] визначає такі групи принципів:

- «суспільно-політичні», які відображають та розкривають соціальну природу державного управління, його детермінованість і зумовленість суспільством. Систему цих принципів складають та характеризують демократизм, законність, об'єктивність, гласність;

- «культури управління», що синтезовані на основі дослідження функціональної та організаційної структур державного управління. До цих принципів, на думку Н.Р. Нижник, належать: функціональність, диференціація та фіксування функцій шляхом видання правових норм, сумісність функцій, концентрація функцій, необхідність (стосовно управлінських об'єктів), комбінування функцій,

відповідність функцій потребам і запитам управлінських об'єктів [5, с. 162-163].

Н. Нижник разом з О. Машковим також запропонували таку систематизацію принципів державного управління, як: «1) суспільно-політичні принципи, 2) структурні принципи, 3) принципи державно-управлінської діяльності» [6, с. 56-58].

Відомий вітчизняний дослідник М.М. Мартиненко пропонує звернути увагу управлінців до наступних принципів: цілеспрямованості; врахування інтересів; ієрархічності; взаємозалежності; динамічної рівноваги [7].

Грунтовний, аналіз проблеми систематизації принципів управління дає підстави фахівцям науки управління визначати таку наступну класифікацію принципів управління як:

1) «суспільно-політичні принципи», які сформульовані в результаті пізнання соціальної природи державного управління, загальних закономірностей та основних особливостей його розвитку;

2) «функціонально-структурні принципи», які абстраговані за допомогою дослідження взаємодії компонентів суб'єкта і об'єктів державного управління і які розкривають закономірності структури державно-управлінських дій;

3) «організаційно-структурні принципи», що відображають характер, закономірності й специфіку організаційної структури державного управління (передусім системи його органів), є початком її формування і вдосконалення, а також організації державно-управлінського впливу;

4) «принципи державно-управлінської діяльності», які розкривають закономірності, відносини та взаємозв'язки методів, форм і стадій управлінської діяльності державних органів при формуванні й реалізації управлінських функцій та підтримці власної життєздатності [8].

Отже, як бачимо, є підстави слушно відмітити, що «універсальних, однакових для всіх країн і режимів систем управління не існує. Деякі загальні принципи в кожній системі набувають конкретного змісту і форми реалізації» [8].

Так, наприклад, узагальнюючи праці і інших науковців з окресленої проблематики [див., наприклад, 9; 10 та ін.], з набуттям незалежності нині до загальних принципів господарювання можна віднести: забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства й держави; захист національного товаровиробника; заборона

незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини та деякі інші.

В основному на цих принципах господарювання повинні виникати, змінюватися та припинятися правовідносини суб'єктів господарювання та підприємництва з державою.

Так в контексті даного дослідження (зокрема щодо підтвердження вищезгаданих принципів екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства й держави та деяких ін.), варто згадати, дослідження екологічної відповідальності бізнесу, які, до речі, висвітлюються у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема Віннікової Т. О., Гаєвської М. В., Гасій В. В., Грішнєвої О. А., Костицького В. В., Косякової І. В., Крупіної Н. Н., Пахомової Н. В., Потравного І. М., Пусенкової Н. М., Салдаєвої М. М., Янковської А. А., а також Banerjee S. B., Schaefer A., Harvey B., Porter M. E., vander Linde C., Scheltegger S., Figger F. та ін.. Аналіз змісту цих праць дає беззаперечні підстави принципово та беззаперечно стверджувати, що екологічна відповідальність бізнесу має бути не поодинокими випадками, а має стати життєвою філософією для суспільства, підприємств та уряду [11], що ілюструє, доповнює і підтверджує такі принципи як: невідворотності покарання; непротиставлення економічної доцільності правовому режиму законності екологічної безпеці та ін.

Щодо підтвердження інших вищезгаданих принципів буде непомилковим зауваження, що їх правова реалізація відбувається комплексно, тобто, насамперед, за допомогою господарсько-правового і адміністративно-правового впливу на суспільні відносини в сфері економіки та підприємництва (та іншого упорядкування, зокрема, і екологічно-правового регулювання вітчизняного підприємництва тощо).

Так, наприклад, забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання декларується статтею 15 Конституції України «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» та статтею 42 «Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополією становити на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом». Насамперед, це досягається за рахунок регулювання конкуренції у підприємстві. За законодавством України, «економічна конкуренція – змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту

товарів на ринку» [12, с. 1] Конкуренція передбачає існування достатньої кількості підприємств та підприємців, де вплив будь-якого суб'єкта господарювання на ціноутворення не може бути визначальним. Недосконала або повністю вільна конкуренція та наявність монополій створюють серйозні проблеми в економіці загалом та комерційній господарській діяльності зокрема. Як відомо, недосконала конкуренція виникає тоді, коли будь-який суб'єкт підприємництва має змогу одноосібно впливати на ціни, тобто монополія замінює конкуренцію, завдаючи шкоди економіці країни (його екології тощо) або окремій її галузі чи певному регіону країни.

За таких умов виникає необхідність застосування державної антимонопольної політики на основі антимонопольного законодавства, яке щодо захисту конкуренції, як відомо, може передбачати: децентралізацію державного управління (регулювання тощо); лібералізацію регулюючого впливу держави на різноманітні правові відносини у сфері підприємництва; створення умов появи та розвитку нових суб'єктів підприємництва на монополізованому ринку товарів та послуг; поділ (або ліквідація) державних монополійних утворень та державних організаційних структур монопольного типу.

Застосування державної антимонопольної політики на основі антимонопольного законодавства щодо захисту конкуренції може також передбачати наступні групи заходів та засобів: децентралізація державного управління (регулювання тощо) щодо захисту конкуренції у сфері підприємництва має передбачати розмежування функцій управління (регулювання тощо) між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; мінімізацію права втручання у господарську діяльність підприємств (крім випадків, передбачених законодавством України) під страхом застосування заходів юридичної відповідальності; поступову переорієнтацію у сфері підприємництва компетенції органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з галузевих засад управління (регулювання тощо) на функціональні; лібералізація регулюючого впливу держави на правові відносини у сфері підприємництва може передбачати скорочення переліку видів підприємницької діяльності, що ліцензуються (чи потребують дозволу) або є державною монополією; скорочення переліку товарів та послуг, які підлягають квотуванню, ліцензуванню чи патентуванню; створення та забезпечення державою прозорого функціонування спеціальних (вільних) економічних зон; лібералізація митної, податкової, кредитної, екологічної політики тощо; створення умов появи та розвитку нових суб'єктів підприємництва на монополізованому ринку товарів та послуг – це суспільно обґрунтована підтримка нових суб'єктів підприємництва додатковими пільгами в отриманні державних кредитів, державних замовлень, у забезпеченні ресурсами, що

централізовано розподіляються державою; державне сприяння розвитку малих підприємств та залученню інвестицій у сферу підприємництва (наприклад, щодо енергетично заощадливих, екологічно чистих і мало шкідливих виробництв тощо), що також ілюструє і підтверджує такі принципи як: науковості та оптимальності державного управління; поділ (або ліквідація) державних монополій і державних організаційних структур монопольного типу передбачає роздроблення великих підприємств з метою зниження рівня монополізації ринку державними монополійними утвореннями та створення кількох самостійних суб'єктів господарювання або об'єднань підприємств замість монополістів; раціональний розподіл компетенції між різними органами державного управління у сфері підприємництва та оптимізація кількості державних органів управління у цій сфері; економічна багатоманітність та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання забезпечується державою за допомогою антимонопольного регулювання підприємництва, оскільки спроби деяких суб'єктів господарювання до монопольного захоплення ринку, витіснення конкурентів є дуже привабливими з точки зору отримання високих доходів. (монополійним становище суб'єкта підприємництва в Україні може визначитися, коли його частка на ринку певного товару перевищує 35%, а в окремих випадках є навіть меншою).

Таким чином висновком з зазначеного можна вважати те, що в цих багаточисельних випадках мають місце трансформації правовідносин, які потребують як адміністративно-правового, господарсько-правового (інколи екологічно-правового) так і іншого галузево-правового регулювання вітчизняної економіки та підприємництва.

Якщо держава не буде регулювати ринок, то ці функції переберуть на себе підприємства-монополісти. Монополісти часто використовують своє становище, аби отримувати не лише економічну, а й політичну вигоду, змогу завдавати шкоду іншим суб'єктам підприємництва тощо. Монополійне становище будь-якого суб'єкта господарювання небажане, особливо в тих сферах суспільного життя, де ринок може бути конкурентним, адже це сприяє застою у підприємстві, гальмуванню темпів суспільного та науково-технічного прогресу у економіці, містобудуванні, розвідку підприємництва, захисті екології та інших багатьох галузях суспільного життя.

Зловживанням монополійним становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов конкуренції.

Зловживанням монополійним становищем на ринку, зокрема, визнається:

«1) встановлення таких цін чи інших умов придбання або реалізації товару, які неможливо було б встановити за умов конкуренції; 2) застосування різних цін чи різних умов до рівнозначних угод із суб'єктами господарювання, продавцями чи покупцями без виправданих на те причин; 3) обумовлення при укладанні угод прийняття суб'єктом господарювання додаткових зобов'язань, які за своєю природою або згідно з торговими та іншими чесними звичаями у підприємницькій діяльності, не стосуються предмета договору; 4) обмеження виробництва, ринків або технічного розвитку, що завдало чи може завдати шкоди іншим суб'єктам господарювання, покупцям, продавцям; 5) часткова або повна відмова від придбання або реалізації товару за відсутності альтернативних джерел реалізації чи придбання; 6) суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих на те причин; 7) створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) чи усунення з ринку продавців, покупців, інших суб'єктів господарювання» [12, с. 13].

Тут можна і доречно умовно назвати та виділити прямі (адміністративні) й побічні (економічні) методи антимонопольного державного регулювання підприємництва.

До прямих (адміністративних) методів антимонопольного регулювання належать заходи, що запобігають або усувають монопольне становище окремих суб'єктів ринку. Антимонопольне законодавство передбачає заходи адміністративного характеру в формі заборон, економічних санкцій, а також юридичної відповідальності [12, с. 15-25; 50-55]. Щодо відповідальності суб'єктів господарювання законодавець не уточнює її різновиди [12, с. 50]; інколи вона адміністративна [12, с. 54]; інколи цивільно-правова [12, с. 55]. Антимонопольне законодавство передбачає переважно примусові заходи, зокрема заходи відповідальності, які мають ознаки адміністративного примусу, адже ініціює та застосовує їх орган виконавчої влади – Антимонопольний комітет України. До побічних методів антимонопольного регулювання належать переважно економічні заходи та засоби запобігання і подолання монопольних явищ у підприємстві, які пов'язані з прямими методами, передусім методами правового фінансового, бюджетного та кредитного регулювання [13, с. 10; 12, с. 6, 10]. Щодо екологічно-правового регулювання вітчизняного підприємництва варто зазначити, що в сфері економіки та підприємництва воно може застосовуватися як першочергове (наприклад, екологічна відповідальність бізнесу). Щодо застосування окремих елементів екологічно-правового регулювання вітчизняної економіки та підприємництва варто також зазначити, що їх застосування можливо у випадках прямо передбачених в чинному законодавстві [14; 15 та ін.].

Характерно діє принцип свободи підприємницької діяльності у межах, визначених законом, зумовлюється змістом статті 42 Конституції України: «Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом», «Не можуть здійснювати господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи» [16, с. 2]. Змістом свободи підприємницької діяльності є: 1. Підприємці мають право без обмежень самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом. 2. Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами. 3. Перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються винятково законом. 4. Здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування. Підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом у випадках, передбачених частиною другою статті 64 Конституції України.

Прикладом здійснення регулювання у сфері економіки та підприємництва, за допомогою передусім екологічно-правових норм, яке пов'язане із квотуванням, ліцензуванням, реєстрацією, стандартизацією та іншими обмеженнями в певних видах господарської діяльності, є реалізація деяких повноважень колишнього Міністерства екології та природних ресурсів України (Мінприроди), яке зараз шляхом злиття функціонує в складі Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України (Мінекономіки). Так, наприклад в сфері захисту довкілля, нині Мінекономіки має право на здійснення наступних повноважень:

- формування та реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства;
- формування державної політики у сфері захисту рослин;
- формування державної політики у сфері карантину рослин;
- формування та реалізує державну політику у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;
- формування та реалізацію державної політики у сфері меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем;
- та ін. [17].

Якщо уважно проаналізувати подібні чинні повноваження Мінекономіки України та порівняти їхній обсяг з колишніми (до 2014 р., або навіть до 2010 р.) повноваженнями Мінекономіки, можна помітити, що, незважаючи на певне звуження цих повноважень

і наявність є нинішньому положенні міжгалузевої норми про те, що «Мінекономіки є Національним координатором, який діє як єдиний контактний пункт між державними органами та Європейською Комісією для забезпечення загального процесу координації дій з надання допомоги згідно з інструментом Ukraine Facility (в рамках Компонентів I, II та III) і забезпечення захисту фінансових інтересів ЄС.» щодо багатьох галузей застосування, загальний обсяг повноважень Мінекономіки значно збільшився, що перетворює цей орган на управлінського монстра.

Принцип обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціального спрямування економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства й держави найповніше визначено законодавчо.

Так, норми статей 13, 16, 42 Конституції України декларують, що:

«Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальне спрямування економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом;

Забезпечення екологічної безпеки і підтримка екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави;

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополією становленням на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом;

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів» [18, с. 13, 16, 42].

Щодо забезпечення цього принципу господарювання в Україні також прийнято низку спеціальних законів [див., наприклад, 14; 15; 19 та ін.] та багато підзаконних актів як на центральному, так і місцевому рівнях.

Тобто слід констатувати, що сьогодні принцип обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціального спрямування економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства й держави потребує, так би мовити, у більшій ступені «виконавчого» забезпечення з боку органів публічної адміністрації.

Чинним законодавством заборонено незаконне втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб у господарські відносини. Цей принцип ґрунтується на конституційних положеннях про те, що «органи

державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [18, с. 19] та «Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [18, с. 56].

Цей принцип господарювання було розвинуто в тодішньому Господарському кодексі України: «Правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави» та «Рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування з фінансових питань, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів, а також з адміністративних та інших відносин управління, крім організаційно-господарських, в яких орган державної влади або орган місцевого самоврядування є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, приймаються від імені цього органу і в межах його владних повноважень. Господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України» [13, с. 5 п. 1, 8 пп. 2, 3].

Крім загальних принципів господарювання законодавство безпосередньо визначало принципи підприємницької діяльності. Так, підприємництво здійснюється на основі: «вільного вибору підприємцем виду підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної

діяльності, використання підприємцем належної йому частки валової виручки на власний розсуд» [13, с. 44].

Варто зробити констатуючий висновок про те що, принципи підприємницької діяльності, які визначаються законодавцем, базуються на засадах, які характеризують, передусім, лише вільну волю органу управління підприємством або внутрішнє, психічне ставлення підприємця (власника підприємства) до здійснення ним конкретної дії (бездіяльності) щодо: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності, вільного найму ним працівників, вільного розпорядження прибутком тощо.

Проаналізувавши принципи підприємницької діяльності, які визначаються законодавцем, думки вчених, що стосуються понять «принцип», «принцип управління», «принцип державного управління», «принцип державного регулювання», можна також стверджувати, що погляди деяких вчених можуть майже співпадати, хоча системна однорідність цих понять також відсутня.

Щодо упорядкування принципів правового регулювання у сфері економіки та підприємництва доречно започаткувати функціональну класифікацію основних засад регулювання правовідносин у цій сфері, яка б передбачала поділ принципів правового регулювання на загальні (фундаментальні), які насамперед визначають основні положення механізму правового регулювання у сфері підприємництва, та безпосередні, на підставі яких та за допомогою норм різної правової належності відбувається регуляція суспільних відносин у сфері підприємництва.

При цьому до фундаментальних (загальних) принципів правового регулювання у сфері підприємництва дослідники вище окреслених питань виокремлюють: заборону незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб у господарські відносини, поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, політико-правові (суспільно-правові) – демократизм, законність, об'єктивність, гласність, захист навколишнього довкілля тощо. До безпосередніх принципів адміністративно-правового регулювання у сфері економіки та підприємництва можна віднести: обов'язкову реєстрацію підприємницької діяльності, реєстрацію інвестицій, реєстрацію СЕЗ, обов'язкову сплату податків, надання (або скасування) податкових та митних пільг, функціональний та галузевий, територіальний принципи тощо.

Зазначимо в якості основного висновку, що, на відміну від норм права, принципи правового регулювання підприємництва мають здійснювати не лише звичайне регулятивне упорядкування суспільних відносин у сфері економіки і підприємництва, але й фундаментальну, стратегічну, перспективну,

програмну оптимізацію цих відносин. Тобто, принципи правового регулювання підприємництва порівняно з нормами права завжди повинні мати більш потужніший упорядковувачий системоутворюючий вплив на суспільні відносини у цій сфері.

При цьому провідна роль щодо оптимізації суспільних відносин у сфері економіки та підприємства належить запровадженню і дотриманню традиційних принципів адміністративно-правового та господарсько-правового регулювання суспільних відносин. Щодо таких важелів впливу як, наприклад, принципи екологічно-правового спрямування, слід зазначити, що в окремих секторах сфери економіки та підприємництва (як, наприклад, щодо екологічного захисту населення) цим принципам теж належить провідна роль. Щодо регулювання суспільних відносин, в інших секторах сфери економіки та підприємства (як, наприклад, залучення інвестицій у сферу підприємництва, що пов'язана з енергетично заощадливими, екологічно чистими і мало шкідливими виробництвами) принципи екологічно-правового регулювання відіграють доповнюючу деталізуючу роль в процесі оптимізації суспільних відносин, де знаходять своє місце в якості принципів, зміст яких становлять вимоги як до самого механізму праворегулювання, так і в якості принципів, вимоги яких застосовуються безпосередньо до суспільних відносин, що є предметом такого регулювання.

Список використаних джерел:

1. Самойлюк М. Трекер економіки України під час війни. *Центр економічної стратегії*: електронне видання. 10.07.2025. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> (дата звернення: 14.07.2025)
2. Анрі Файоль. Загальне і промислове управління. 2023. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5783>. (дата звернення: 21.04.2025)
3. Баклан О. В. Адміністративно-правове регулювання підприємництва в Україні (теоретико-прикладний аспект): дис. ... доктор. юрид. наук : 12.00.07 / МАУП, К., 2013. 457 с.
4. Рябченко О. П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект): дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Х., 2000. 466 с.
5. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / В. В. Цветков та ін. К.: Оріяни, 1998. 364 с.
6. Нижник Н., Машков О. Системний підхід в організації державного управління: навч. посіб. К.: Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.
7. Мартиненко М. М. Основи менеджменту. К.: Каравела, 2005. 295 с.
8. Ситник Г.П.. Основи теорії управління у сфері національної безпеки: курс лекцій. К: ТОВ «САК Лтд.», 2023. 174 с.
9. Господарське право: підручник / О. П. Подцерковний та ін.; за ред. О. П. Подцерковного. Харків: Одиссей, 2010. 640 с.
10. Костицький В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля. *Право України*. 2004. №1. С. 147–148

11. Смоленников Д. О. Роль экологической ответственности бизнеса на пути к устойчивому развитию. “Вісник СумДУ. Серія Економіка”, № 4, 2013.
12. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 12.12.2025)
13. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 28.08.2025)
14. Про екологічний аудит : Закон України від 24.06.2004 р. № 1862-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15#Text> (дата звернення: 12.12.2025)
15. Про внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів» : Закон України від 01.12.2005 р. № 3161-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3161-15#Text> (дата звернення: 12.12.2025)
16. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб. Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 15.07.2025)
17. Положення про Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України (Мінекономіки) : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 р. № 903. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2025)
18. Конституція України : Закон України від 04.02.2011 р. № 254 к / 96-ВР : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2025)
19. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення: 12.12.2025)

Дата першого надходження статті до видання: 09.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025